

Реферат на тему: "Перші підручники з української літератури для середніх шкіл і гімназій в Галичині"

Тематично-літературні реферати

Реферат на тему:

Перші підручники з української літератури для середніх шкіл і гімназій в Галичині

Хоча українці Галичини й опинилися з кінця XVIII ст. у напівколоніальних умовах Австро-Угорської імперії, все ж їхнє політичне і культурне становище значно відрізнялося від долі їхніх братів в Російській імперії. Ці відмінності історик О.Субтельний охарактеризував так: "Вимушена згода Габсбургів на введення конституційного правління, попри всі його вади й недосконалість, дала змогу західним українцям виражати і захищати в парламенті свої національні та соціально-економічні інтереси й сприяла залученню до цього селянства. Відтак західні українці, що населяли найвідсталіші землі Австрійської імперії та зазнавали соціально-економічних утисків, дістали можливості політичної, організаційної та культурної діяльності, яких не мали українці в Росії" [72, 230]. Отже, частина українців опинилася в умовах більш-менш ліберального суспільства. І вони скористалися з цього.

Тут варто додати, що розвитку української культури і перш за все рідної школи сприяла не лише вимушена, як пише О.Субтельний, згода Габсбургів на введення конституційного правління. Необхідно враховувати європейський характер демократизації тодішнього австро-угорського суспільства, а також європейський характер розвитку західноєвропейської культури, яка подарувала людству в попередні віки Ренесанс, ідеї гуманізму. Саме завдяки цим фактам Австро-Угорська імперія відрізнялася від її східного сусіда — Російської імперії, європейська культура до якої прийшла пізніше. Абсолютна ж монархія протрималась в Росії аж до початку XX ст., а в трансформованому вигляді аж до кінця XX ст.

І все ж активізація українського народу в Західній Україні у XIX ст. — справа перш за все внутрішньо сутнісна. Як правильно зазначається у нарисах "Розвитку народної освіти і педагогічної думки на Україні", причиною активності українців Західної України на той час були високий рівень соціальної, національної і політичної свідомості українства. Тому, "незважаючи на багатовіковий соціальний і національний гніт, українське селянство, міські низи, передова інтелігенція, в тому числі і прогресивна частина греко-католицького духовництва, не втратили і не відцуралися рідної мови, культури, звичаїв, зберегли свою національну гідність і почуття єдності з усім українським народом. У важких феодально-кріпосницьких умовах вони піднімалися на захист культурних надбань народу" [35, 165].

Суспільні обставини, що склалися в Галичині у I-й пол. XIX ст., сприяли активізації громадського життя серед українців. Оновлена після революції 1847 р., Європа

втягувала у вир громадського життя тисячі галичан.

У Галичині з I-й пол. XIX ст. під тиском демократичних перетворень в Австро-Угорщині і політичної волі українських громадських сил у процесі реформації початкової школи і зародження української середньої школи створюються нові підручники.

Розвиток української школи в Галичині був дуже не простим, хоча, здавалося, досить успішним, якщо порівнювати з трагізмом становища української школи в Росії. Після прилучення Галичини до Австрії (1772 р.) народна освіта там мала жалюгідний вигляд. Шкіл у прямому розумінні цього слова на той час не існувало. Освіта народу задовольнялася нечисленними так званими дяківками, де навчалися тільки церковної грамоти. Звичайно ж за підручники тоді правили малозрозумілі чи й зовсім незрозумілі народу церковні книги.

Організація ж середньої школи була доволі проблематичною, оскільки не вистачало потрібних вчительських кадрів, а тому підручників українське галицьке суспільство створити ще не могло, та й поняття про рідну мову ще не було усталеним: українське суспільство, роздерте між сусідніми державами, важко йшло до національної консолідації, вироблення спільних вимог до національної освіти.

Поступово зароджувалося розуміння, що без нових підручників, книг, часописів протистояти онімечуванню та ополячуванню української дитини, а разом з тим українського суспільства неможливо. Українці Галичини використовували будь-які сприятливі умови, способи боротьби за право навчати дітей рідною мовою. Однією з причин, що гальмувала розвиток українського шкільництва, була відсутність українських підручників, зокрема читанок. Тому тема школи, освіти, виховання, забезпечення потреб дитини в книзі, тема дитячого читання постійно була в полі зору тогочасних культурно-освітніх, політичних діячів Галичини. Ці питання широко обговорювалися в українському суспільстві, дискутувалися в тогочасній пресі, на з'їздах, конференціях, нарадах.

Можливості в створенні власної середньої школи стали з'являтися згодом, після ряду указів австрійського уряду щодо обов'язкового вивчення української мови у школах Східної Галичини, де вивчення польської мови регламентувалося як необов'язкове. Та такий стан існував недовго. Згодом влада обов'язковою мовою для вивчення стала нав'язувати німецьку, а з часом і польську.

На початку 60-х років в Австрії було повернуто конституцію, окремі державні утворення здобули автономію, деякі краєві сейми, зокрема і в Галичині, одержали значні права в сфері законодавства. Певні позитивні зміни на користь української школи стали виявлятися від часу створення у Львові Краєвої Шкільної Ради (1867 р.) [73] і заснування у 1868 р. культурологічного товариства "Просвіта".

У цей час польська шляхта в Галичині стає панівною, одержавши адміністративну зверхність над майже трьома мільйонами українців.

Від Краєвої Ради Шкільної, що керувала освітою, залежало відкриття народних і середніх шкіл, схвалення навчальних планів та підручників, призначення вчителів на

працю. Керівництвом до дії Ради був вислів її керівника поляка Бобринського, який говорив так: "Краєва Рада Шкільна має енергійно подбати про те, щоб не в довгій часі мешканці Галичини відчули себе добрими поляками" [74, 18].

І все ж "українцям вдалося вибороти 6 державних (8-річних, класичних) гімназій (2 у Львові, по 1-й у Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславові) і паралельні українські класи в польських гімназіях у Бережанах і Стрию. Тоді як поляки мали одну гімназію на 60 400 осіб, українці — на 546 000. В Українській Галичині було 7 чоловічих і 3 жіночих учительські семінарії, всі двомовні (польсько-українські). Не було державних українських професійних шкіл, тільки 1 приватна середня торгова школа "Просвіта " у Львові й одна приватна нижча господарчо-садівнича школа в Миловані Товмацького повіту" [75, 3860]. Можливості існування української школи створили сприятливі умови для функціонування методики української літератури і вітчизняної педагогіки в цілому.

Факти поступової, але невпинної українізації середніх шкіл у Галичині яскраво засвідчено в "Ювілейній книзі української академічної гімназії у Львові", виданій у Філадельфії (США) 1995 р. Послідовність дій українців тут висвітлено так: "Щойно у 1864 р. цісарським рескриптом запроваджується українська мова викладання у першому класі цієї школи, у 1867 — у чотирьох нижчих класах, у 1873 — в п'ятому класі, через рік — у шостому і так далі. Перший випускний іспит (матура) відбувся рідною мовою у 1878 році. Відтоді вся шкільна документація ведеться виключно українською мовою" [76, 174].

З постановом української середньої школи національна освіта опинилася перед проблемою створення нової навчальної книжки для середньої школи. Змінювався зміст і підручників для початкової школи: до них починають ширше включати український фольклор, переклади із церковних книг рідною мовою, поступово вводяться тексти творів українських письменників ХІХ ст., спочатку галицьких, а пізніше східноукраїнських авторів.

У початковій ланці навчання з'являється підручник для читання М.Шашкевича, письменника, учасника славної "Руської трійці" — "Читанка для діточок в народних училищах руських". До друку вона була підготовлена у 1836 р. На жаль, книжка не відразу прийшла до дітей і в дещо зміненому вигляді була видана Я.Головацьким тільки у 1850 р. На початку ХХ ст. (1912 р.) читанку за рукописом М.Шашкевича видав М.Возняк.

Під назвою "Читанка для діточок в народних школах" підручник М.Шашкевича було перевидано 1997 р. у Львові [77].

Цінність читанки М.Шашкевича полягала в тому, що вона була укладена живою народною мовою, хоча мала у змісті і формі ознаки попередніх навчальних книжок. До читанки увійшли оповідання і вірші про родину, рідний край, село, церкву. Дітям пропонувались "повістки" — оповідання моралізаторського змісту, байки, коротенькі казки, оповіді зі святих книг. Власне, дитина одержувала найнеобхідніші відомості про оточуючий світ зрозумілою рідною мовою. Пізніше назва "читанка" стала популярною в Україні, під впливом цієї жанрової назви навіть підручники для старших класів і гімназій аж до початку ХХ ст. називались читанками.

М.Шашкевич охоплює тематично підібраними творами найважливіші сторони дитячого життя. Так, на початку підручника даються твори, які спонукають дітей до читання, розповідають про необхідність любити свою велику батьківщину — Австрію. До цього розділу увійшли і вужчі теми: "Що є родина", "Що є село, місто, край", "Про церкву", "Про інші важливі речі, що Бог для нашої вигоди і втіхи створив...". На переконання автора передмови до львівського видання 1997 р. О.Нахлік "...ця книжка фактично знаменувала народження нової української літератури для дітей" [там само, 5].

Крім М.Шашкевича, навчальні книжки для початкової школи — букварі та читанки — створювали О.Духнович, Й.Кобринський, Я.Головацький, Ю.Федькович та ін. Їх дії відзначало прагнення подавати тексти зрозумілою народною мовою, а виховний ідеал зосереджувати переважно в оточуючому українському світі. Так, наприклад, читанка для дітей О.Духновича, "перший на Закарпатті буквар народною мовою" [78, 21], починається віршем "О радостях школьних", в якому виголошуються провідні виховні ідеали того часу, зокрема повага до знань у поєднанні з любов'ю до Всевишнього:

Мамко, мамко, купи мені книжку,
Тинту, папір і табличку,
Бо я піду до школи,
Учитися по волі.
Бо я би ся рад учити,
Якби Богу послужити,
Якби людей учити,
І як спасенним бити [79, 21].

Земляк О.Духновича, видатний український педагог і політичний діяч А.Волошин, дав таку оцінку цій навчальній книжці: "Його Азбука "Книжиця читальна для початківців", в якій Духнович у віршах виробив усі молитви і моральні нагадування для дітей, є доказом його батьківської любові до руських діточок і вказує на те, як красно, як легко засівав він зерна побожності у невинну душу малих учнів" [80, 17-18].

Яким же був зміст літературної освіти в Галичині на початках її зародження? В 40-50-х рр. відбулися якісні зміни у методиці вивчення словесності: основним об'єктом уваги в школі поступово стає новітня національна література, вивчення якої, як і мови, трансформується у самостійний навчальний предмет.

Середня і старша ланки освіти в Галичині вимагали навчальних книжок, які б подавали знання про літературний процес послідовно, у певній системі, за етапами його власного розвитку та озброювали учнів знаннями з історії та теорії літератури. Структура читанки для початкових класів і принципи її укладання вже не були прийнятними для навчальної книжки з літератури в середніх і старших класах шкіл та гімназій. Процес підручникотворення, позначений складними проблемами літературознавчого і педагогічного характеру, тривав не одне десятиліття...

Вченими-методистами робляться спроби подати творчість письменників в історичній послідовності розвитку літературного процесу: спочатку у вигляді

хрестоматій, пізніше — як підручники для середніх і старших класів із короткими нарисами з історії української літератури та біографічними матеріалами про письменників. У Галичині вже з середини XIX ст. постає проблема навчальної книжки з літератури для вищої школи [58].

Ще одна проблема літературної освіти, що безпосередньо торкалася підручникотворення, проходила через питання про включення до навчальних програм творів давньої української літератури. Мова цих творів з віками ставала малозрозумілою, у школах з великою трудністю діти вивчали давню українську літературу (хрестоматії Я.Головацького та Б.Дідицького). При цьому ігнорувалися дитячі вікові особливості з причин нерозробленості цієї проблеми. Лише під кінець 60-х рр. XIX ст. середню школу було звільнено від необхідності вивчати давню літературу в повному обсягу.

І.Франко критично ставився до використання староукраїнської літератури у школі. Свої думки з приводу виданої у Відні 1854 р. Я.Головацьким "Хрестоматии церковнословенской и древнерусской", за якою йшло вивчення літератури в школі, він висловив у статті "Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах". І.Франко писав: "Скільки лиха наробили у нас ті нещасні староруські хрестоматії, скільки лиха і досі робить наущання старорущини по гімназіях, баламутячи мову молодіжі, котра ще не научилася розуміти і цінити свою сучасну бесіду... Досить сказати, що доки наші гімназії задають ученикам (і то вже в 5-му класі) зовсім для них незрозумілий і непотрібний матеріал з старорущини, доти з них виходити будуть люди з баламутними поняттями о письменстві, мові літературній, а то й цілій національній та державній політиці" [82, 328-329]. Староруську і старослав'янську мови Франко називає "баластом" у гімназії. Саме таке навчання, на думку письменника, призводить до того, що учні не виносять зі школи знань про сучасну українську мову, про літературний процес, втрачають інтерес до художнього слова.

Та варто зазначити, що І.Франко не заперечував повністю вивчення творів давньої української літератури у школі. Зокрема, він схвально, хоча і з застереженнями, ставився до розгляду у школі славної пам'ятки давньоукраїнської літератури "Слова о полку Ігоревім". Він писав у цьому зв'язку: "...пам'ятник поетичний, близький до пам'ятників народної творчості і яко такий скорше може бути до гімназії допущений. Але з тим пам'ятником інша біда, іменно та, що не тільки для учнів, але і для учителів, і учнів він представляє таку многоту "темних місць", що студіум його в гімназії під руководством малотямущих вчителів може принести далеко більше шкоди ніж хісна" [там само, 330]. Глибоке занурення у світ давньоукраїнської літератури І.Франко передбачав тільки у вищій школі.

У цей час методика літератури ще продовжувала розвиватися під значним впливом словесності — комплексу філологічних дисциплін середньої і вищої школи минулих століть: вчителі розглядали у процесі вивчення художнього твору не тільки його зміст, але й вправлялися у граматиці, стилістиці, що часто виходило за межі літературних проблем аналізу. Та згодом для вчених-філологів і методистів стає актуальним

застосування нових підходів до вивчення національної літератури в школі — перш за все це студії над змістом виучуваних творів та опанування окремих питань історії та теорії літератури.

Вивчення літератури як окремого самостійного предмета значною мірою стало покладатися на підручник. В історії розвитку змісту і форми підручників яскраво простежуються етапи формування навчальної книжки з літератури, закономірності її розвитку. Укладачем першого підручника з української літератури для середньої школи (нижчі класи гімназії) став Василь Ковальський [83], український письменник, громадський діяч. Він уклав книжку з літератури, призначену для середньої школи і гімназії "Руську читанку для нижчої гімназії. Част. I". Видана вона була у Відні у 1852 р. Підручник створювався у надзвичайно важких для української школи суспільно-політичних обставинах Західної України, відірваної від Лівобережжя, де, власне, і знаходилися потужні джерела української духовності, звідки з кінця XVIII ст. почала формуватися нова українська література.

У своєму підручнику-хрестоматії В.Ковальський умістив твори найрізноманітніших жанрів письменників-галичан М.Шашкевича, О.Духновича, Я.Балагури, В.Воляна, Н.Наумовича, А.Добрянського, М.Маштовського, Луки з Ракова, В.Зборовського, М.Устияновича, І.Гушалевича, Я.Головацького, А.Могильницького та ін., враховуючи вік дітей, їхні морально-етичні запити. Показовим у цьому відношенні може бути ліричний образок вірша Н.Наумовича, написаного живою народною мовою:

Люба днина,
Сонце всходить,
Днинка мила,
Пташки встають,
И гукають,
По дубине,
А в долине
По-під гаєм
солоденько
Милисенько
Приспеває
Из травочок
Скакуночок.
Люби цвети,
Весны дети,
Оуже встають,
Свои личка
Отворяют,
До сонечка
обертають [84, 31-32]

Орієнтувався автор переважно на своєрідне "язичіє" — мішану мову з елементами

давньоруської-української-російської у поєднанні з галицьким діалектом. Книжка написана (пізнім) кириличним шрифтом.

Лівобережна Україна представлена з невідомих причин у цьому підручнику творами Олександра Даля, який не був українським письменником. Упорядник подав їх у дещо інтерпретованому вигляді, додавши у тексти українізми, видно, прагнучи модернізувати їх під "язичіє". Швидше за все автор читанки цим самим засвідчував своє русофільство, схиляння перед російською мовою.

Так, зокрема, оповідання О.Даля "Родство и служба" має такий початок: "В одном из имений Сибирской губернии... жила родина Ворошиловых..." [там само, 123], а в казці "Легко прийшло, легко і пошло..." (про паромника Тимофеїча) авторське повчання за інтерпретацією укладача звучить так: "...А он працею своєю и с тверезою головою прийшов до великого богатства..." [там само, 104].

Як позитивне слід відзначити орієнтацію В.Ковальського на існуючі в Європі традиції включати до підручників твори з інших європейських літератур. До його читанки включено твори таких європейських письменників, як Байрон, Цімерман, брати Грімм, Лесінг та ін.

Такий підхід виявився перспективним і для майбутнього української освіти: сьогодні, на початку XXI ст., у літературній освіті важливе значення надається зарубіжній художній літературі. Так, у загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання існує окремий предмет "Зарубіжна література", а в школах з російською, польською, румунською та іншими мовами навчання твори зарубіжної літератури вивчаються у межах тих предметів, на мові яких ведеться викладання.

У підручнику широко представлені твори різноманітного жанру самого укладача В.Ковальського. Це, як правило, моралізаторські оповідання, байки, оповідання з життя коронованих осіб (наприклад, про "Людвіга XIV-короля Франції") та ін. Із 153 творів і перекладів читанки 60 належать В.Ковальському.

Такий підхід автора до укладання підручника є цілком зрозумілим: обмежена географічно (за волею автора) лише західноукраїнськими теренами, нова література ще не могла охопити багатьох життєвих сфер, таких необхідних для знайомства школярів із життям. Отже, ці прогалини В.Ковальський змушений був сам ліквідувати, ілюструючи деякі теми читанки своїми власними творами.

Так, зокрема, починається читанка віршем самого автора підручника "Правило життя":

Все съ Богомъ зачинай
И с Богомъ поступай
А на конце узришь,
Що дело совершишь.
В.К. [85]

Відчутним на змісті підручника В.Ковальського є вплив читанкових традицій початкової освіти, а саме повчальних нарисів виховного характеру. Так, зокрема, на

сторінках читанки представлені такі публіцистичні твори, як нарис Гушалевича "Що есть лучше?", сенс якого зводиться до вирішення будівничої проблеми: ("Чи на самом вершку гори ставить хатину? Чи широку и зелену обрати долину?"), або нарис М.Малиновського "О солнці" [там само, 69].

У своїх коротких публіцистичних оповіданнях В.Ковальський розповідає школярам про історію Австро-Угорщини, про життя коронованих осіб. Так, в оповіданні "Молодий Вукасович" В.Ковальський переказав корисний і цікавий, на його думку, епізод із життя цесарівни Марії Терези, яка любила нагороджувати вірних престолу солдат за добру службу. Ось початок того твору:

"Цесарева Марія Терес посетила раз дом кадетов, и спросила при той случайности директора: котрий из питомцев на найбільшу заслуговує похвалу?" [там само, 38].

Як і для початкових класів автор прагне залучити твори широкого спектру — від художніх творів до коротких нарисів пізнавально-виховного впливу. Звичайно, до власне літературної освіти ці нарисы мають досить опосередковане відношення. Щодо друківаних джерел читанки, якими послуговувався В.Ковальський, то слід назвати літературно-науковий тижневик "Пчоли", календар "Перемишль", газету "Зоря Галицька" та ін.

Не одне десятиліття на західноукраїнських землях ця книжка виконувала роль підручника літератури для середньої школи, задовольняючи потреби освіти. Майже в кінці XIX ст. про значення читанки В.Ковальського І.Франко писав, відзначаючи її довготривалу актуальність: "Василь Ковальський, що 50-і роки належав до дуже плодючих публіцистів і видав 1852 р. дуже цінну як на свій час "Руську читанку для нижчої гімназії", яка й досі ще задля значного числа оригінальних праць не стратила літературного значення" [29, 311].

Наступні покоління авторів-укладачів читанок включали твори з підручника В.Ковальського до своїх навчальних книжок. Та з поступом української освіти, з розвитком літератури на порядок денний було винесено нові вимоги до навчальної книжки.

Отже, з появою читанки В.Ковальського українська середня школа збагатилася новим типом підручника з літератури, що подавав твори зрозумілою народу рідною мовою, орієнтуючись на спадщину письменників нової української літератури, хоча і з обмеженим географічно тереном українських земель, а тому і з вузьким колом українського письменства.

Щодо мови наступних навчальних книг, то укладачі в основному орієнтувались на "Граматику русского языка" М.Осадці (1862 р., 1864р.), "Правопись шкільну" О. Огоновського (1892 р.), "Словник" Є.Желіховського (1885 р.), а в XX ст. — проекти правопису НТШ (1922 р.) та ін.

Як же викладалася література в середніх школах та гімназіях Галичини? Досить детально на ці питання відповідають сторінки спогадів видатного культурного і політичного діяча Західної України Олександра Барвінського "Спомини з мого життя" [86].

Слід сказати, що "Спомини..." О.Барвінського є змістовним і цікавим свідченням про громадське життя українства в Західній Україні протягом майже півстоліття. Детально описав автор і свої спостереження за навчальним процесом у початковій, середній і вищій школах Галичини, де Барвінський вчився, а згодом і сам викладав. Спогади є яскравим свідченням успіхів і втрат українського літературознавства і методики літератури на ниві створення підручників з літератури. Сам О.Барвінський став автором-укладачем одного з перших після підручника О.Сторонського підручника для старших класів середніх шкіл і гімназій.

Досить детальним є відтворений автором спогадів перебіг подій і причин створення підручника для старших класів середньої школи. Цей процес висвітлено як у самих спогадах, так і в додатку — листах до Барвінського П.Куліша. На жаль, радянська педагогіка і методика з певних методологічних причин нехтували цим глибоким аналітичним матеріалом, без якого уявлення про розвиток західноукраїнської школи у 2-й пол. XIX ст. є далеким від об'єктивності.

Про тодішню "науку руської мови" (так називалося інтегроване вивчення української мови і літератури в гімназіях і середніх школах в Галичині у 50-80-х рр.) О.Барвінський писав: "Не було тоді ані іспитованих учителів завадових (професійних-В.О.) до сього предмету, ані потрібних підручників до науки. Р у с к а ч и т а н к а Василя Ковальського Ч.І., видана 1852 р. у Відні, була учебником для сього предмету на всі чотири нижчі кляси гімназійні, а Якова Головацького Х р е с т о м а т і я ц е р к о в н о — с л о в е н — с к а я и д р е в н о р у с к а я (Відень, 1854 р.) на 4 вищі кляси" [там само, 31].

О.Барвінський зафіксував у спогадах досить цікавий факт обов'язкового вивчення в Галичині української мови учнями інших, крім українців, національностей. Про це він писав: "Попередніми роками обов'язані були руської мови вчитися також Поляки і Жиди, особливо для сих була церковщина великою мукою, а вироблюване задач (виконання вправ — В.О.) неодолимим трудом. Тим то особливо Жиди просили товаришів-Русинів, щоби їм виробляли задачі і дозволили свої вироби відписати з деякими змінами" [там само, 32].

Саме навчання провадилося у такій спосіб: "Окрім читання, оповідання і декламацій підручника "Руска Читанка для нижчої гімназії. Часть І. Составил Василій Ковальський..." перероблювали з нами учителі в третій і четвертій клясі дещо з науки о формах на основі Г р а м а т и к и р у с — к о г о языка Я.Головацького, виданої Галицькою Матицею 1849 р." [там само, 33].

Певний вплив на формування мовних навичок в учнів мали підручники проф. Ф.Міклошича, відомого славіста, який застосовував порівняльну методику вивчення мов. За його підручниками учні "вельми основно науку о звуках і формах старословенської мови" вивчали. За цією ж методикою вивчалася і "Староруська хрестоматія" Я.Головацького, "а особливо, — як згадував О.Барвінський, — широко "Слово о полку Ігоревім" на основі коментованого видання Дубенського, так що ми уміли се майже дословно напам'ять" [там само, 33-34].

До науки мови руської входило також виконання різних письмових вправ, зокрема і таких, як висловлення думки про ту чи іншу проблему у віршах. Практикувалися і завдання для самостійного домашнього читання учнями додаткової літератури, так званої "приватної лектури".

Теорію літератури викладачі давали учням "на основі Cegielskie Nauka poezyi", тобто за працями німецького філософа Г.В.Гегеля.

Згадує О.Барвінський і про перше своє ознайомлення у стінах гімназії із сучасною українською літературою. Так, про одного з учителів "науки руської мови" Є.Згарського він писав, що він "...читав і критично-естетично пояснював нам поезії М.Устиновича (з видання Б.Дідицького) і Кобзаря Шевченка та залучав нас до читання народного письменства, які ми діставали з львівської "Громади" або також з Києва..." [там само, 35].

Отже, література в 50-60-і рр. XIX ст. ще чітко не диференціювалася як окрема художньо-естетична галузь духовної культури і як окремий шкільний предмет. Мовні вправи і розгляд художніх творів, як і в минулі століття, існували поряд. Та йшли в Європі нові часи, породжені "весною народів" і конституційним рухом в Австро-Угорщині. Суспільство почало усвідомлювати самодостатню важливість як рідної мови на народній основі, так і нової літератури, берегині духу народу, національної та історичної пам'яті. До того ж українське суспільство йшло до консолідації "західняків" зі "східняками", а досягнення новітньої літератури у Західній і Східній Україні почало галицьким українським суспільством усвідомлюватись як загальноукраїнський процес розвитку художнього слова єдиного народу.

У 2-й пол. XIX ст. відбулася нова хвиля активізації національного руху українців в Галичині і це добре усвідомлював і відображав у своїх спогадах О.Барвінський як безпосередній учасник тих суспільно-культурних подій. Письменник відзначає появу нових українських видань, які активізували соціальне і національне буття українців, вплив статей М.Костомарова і творів І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша та О.Кониського на інтелігенцію і широкі народні маси, розповідає про утворення молодіжних українських організацій "Громада" у Галичині за прикладом діяльності цих організацій у Лівобережній Україні.

Для школи, для середньої освіти особливого навчально-виховного значення стала набувати сучасна українська література. Пошуки відповідного підручника яскраво відбилися у першому підручнику з літератури для старших класів гімназій — "Руській читанці для вищої гімназії" (1868) Олексія Торонського [87]. Це вже була не читанка у властивому раніше для неї змісті, а певною мірою систематизовані відомості про розвиток давньої і нової української літератури по обох берегах Дніпра з текстами художніх творів. Отже, стала виявлятися очевидна суперечність між традиційною назвою навчальної книжки для учнів початкових класів, "читанкою", і вже новою її функцією — вчити дітей літературі як окремому навчальному предмету. Та пройде ще не один десяток років, коли термін "підручник з літератури" буде винайдено і відповідно застосовано.

Від творів засновника нової української літератури на народній мовній основі І.Котляревського до творчості Олександра Кониського — такий послідовно вибудований О.Торонським перебіг здобутків українського письменства для вивчення. У змісті підручника є відчутним певний академізм у підборі творів: укладач прагнув не пропустити жодного з українських письменників, що писали в той час, хоча їхня творчість не завжди відповідала завданням середньої освіти та запитам школярів, врешті, високій художності змісту. Так, у "Руській читанці" поруч із такими видатними письменниками, як Г.Квітка-Основ'яненко, Т.Шевченко, П.Куліш, Є.Гребінка, Марко Вовчок, Л.Глібов, О.Кониський та ін., ми зустрічаємо маловідомі імена М.Максимовича, М.Устияновича, А.Метлинського та ін., хоча їхня творчість, без сумніву, відображала певні аспекти літературного процесу.

У хрестоматії О.Торонського, що є надзвичайно позитивним для формування учнівського світогляду, представлена народна творчість сусідів-слов'ян. Так, у перекладах на українську мову учням пропонуються для вивчення уривки з "Короледворського рукопису" (пізніше буде доведено, що це не народна творчість — О.В.) та дві сербські народні пісні ("Заручення з воєводою Степаном" і "Заздрість").

Включено до хрестоматії і твори письменників, які з москвофільських позицій прагнули писати штучним поєднанням церковнослов'янської, української і російською мов — "язичієм". Це були твори Б.Дідицького, І.Гушалевича, О.Павловича та ін.

Для з'ясування мовної позиції, характерної для прибічників "язичія", наведемо думки одного з провідних діячів-москвофілів Б.Дідицького, твори якого уведено до аналізованої хрестоматії. В одній зі своїх публіцистичних праць, безпосередньо спрямованій на проблеми галицького шкільництва і непозбавленій цікавих думок і спостережень з історії української школи і підручникотворення, він синтезує такі, на жаль, далекі від наукових погляди на літературну українську мову та перспективи її розвитку:

"...все, что у нас пишется по-малороссийски, есть некоторым образом уже искусственное, имеющее интерес областной только, как у немцев писанное в аллеманском наречии.

У нас не может быть словесности на южно-русском языке (українською мовою — прим. В.О), только могут быть и есть отдельные на оном сочинения Котляревского, Квитки (Основяненко), Гребинки и др.; южно-русский язык у нас есть уже как памятник только, из которого можно обогащать великорусский или, по преимуществу у нас русский язык..." [88,70].

Отже мова геніальних Т.Шевченка, Панаса Мирного, Лесі Українки та багатьох інших видатних майстрів художнього слова для москвофілів не більше, як "имеющее интерес областной". Про "патріотизм" продуцента таких думок тут немає місця говорити, вже не кажучи про бліді "наукові" аргументи. Включено до хрестоматії і твори М.Попеля, який писав мішаною українсько-польською мовою.

Принципи укладання цього навчального посібника викликали гостре заперечення певної частини галицької української інтелігенції. Причина неприйняття нової

навчальної книжки крилася в мові коментарів та в короткому нарисі перебігу літературного процесу в Україні, написаних "язичієм". Крім того, укладач неправомірно звузив обсяг і кількість творів, які представляли у підручнику Східну Україну, надавши перевагу авторам-галичанам, частина з яких писала, як уже було зазначено, далеким від літературної мови "язичієм".

Прикладом цієї штучно утвореної і важкої для сприймання мови може бути уривок із нарису до творчості Т.Шевченка. Про геніального поета укладач писав: "Глубокое сердечное чувство, выкончена форма и сладкозвучна бесіда отличают поезіи Шевченка. В песнях его отбиваются всі тіи чувства, которіи грудью его волновали, в них струится чистая радость над красотами природы..." [87, 159]. Ця мова, суспільно шкідлива за своєю суттю і далека від літературної, на той час активно нав'язувалася москвофілами як літературна не лише в шкільний навчальний процес, але й в українську періодику, у наукову мову.

Разом із тим не будемо забувати, що ціною величезних зусиль всієї української педагогічної громадськості і О.Торонського зокрема, хоча і з названими вище недоліками, українська освіта здобула свого першого підручника з української літератури для старших класів шкіл і гімназій. Отже, освіта одержала підручник, в якому вперше українська література постала як суспільно-культурне явище в його історичному розвитку.

Цей важливий науковий факт є не тільки свідченням досягнень вітчизняної педагогічної науки, але й видатним здобутком у ті часи усього українського суспільства, приреченого, здавалося б, на духовне зuboжіння.